

ДМИТРО АРХІРЕЙСЬКИЙ

**ЕТНОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Матеріали до лекцій з курсу

**Дніпро
2025**

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Co-funded by
the European Union

«ЕТНОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ»

Матеріали до лекцій з курсу

Укладач: Дмитро Архирейський

Рецензенти:

д. іст.н. Олег Морозов

к. іст. н. Олег Бойко

за фінансової підтримки Європейського Союзу

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

Дніпро – 2025

ЗМІСТ

1. Зміст	3
2. Передмова	4
3. Overview	5
4. Теми лекцій	6
5. Програма курсу	7
6. Література до курсу	16
7. Закони України	35

ПЕРЕДМОВА

Україна, вийшовши з довгої тіні російського імперіалізму та радянсько-комуністичного тоталітаризму, протягом періоду незалежності так чи інакше демонструвала бажання долучитися до європейської спільноти. Основою цього завжди була віра в європейські демократичні цінності та принципи, в тому числі в царині міжнаціональних відносин та державної етнополітики. Затятий опір сучасних українців, як політичної нації, агресії російського неоімперіалізму, переконливо підтверджує вище зазначене твердження. В умовах інформаційної війни проти України українцям важливо якісно усвідомлювати сутність мультикультуралізму як основи міжнаціональних відносин. Слухачі даного курсу отримують можливість ознайомитися з чисельним сучасними дослідженнями – як вітчизняними, так і закордонними – в галузі української етнополітики, з основами самої етнонаціональної політики України.

Структура посібника в цілому сприяє меті курсу. Посібник містить програму курсу, значний перелік наукової літератури до кожної лекційної теми, а також фрагменти законів України, які регулюють мовну політику в державі, визначають права національних меншин (спільнот) і корінних народів, запроваджують процеси дерусифікації в контексті подолання колоніальної спадщини.

OVERVIEW

Ukraine, emerging from the long shadow of Russian imperialism and Soviet-communist totalitarianism, during the period of independence, in one way or another demonstrated a desire to join the European community. The basis for this has always been faith in European democratic values and principles, including in the field of interethnic relations and state ethnic policy. The fierce resistance of modern Ukrainians, as a political nation, to the aggression of Russian neo-imperialism convincingly confirms the above statement. In the context of the information war against Ukraine, it is important for Ukrainians to qualitatively understand the essence of multiculturalism as the basis of interethnic relations. Students of this course have the opportunity to familiarize themselves with numerous modern studies – both domestic and foreign – in the field of Ukrainian ethnopolitics, with the foundations of the ethnonational policy of Ukraine itself.

The structure of the manual as a whole contributes to the course goal. The manual contains the course program, a significant list of scientific literature for each lecture topic, as well as fragments of Ukrainian laws that regulate language policy in the state, define the rights of national minorities (communities) and indigenous peoples, and introduce de-Russification processes in the context of overcoming the colonial legacy.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

1. Актуальність курсу.
2. Понятійно-термінологічна основа проблеми.
3. Радянська національна політика.
4. Етнополітичні процеси в Європі кінця XX – на початку XXI ст. в контексті глобалізації та міграційної кризи.
5. Етнополітичний менеджмент в сучасній Україні.
6. Правове забезпечення етнополітики.
7. Державна етнонаціональна політика.
8. Етнонаціональні ідентичності.
9. Ціннісні засади етнополітики.
10. Мовна політика.
11. Етнорелігійна та етноконфесійна проблематика.
12. Етнічні спільноти, титульні нації та національні меншини.
13. Міжетнічні конфлікти.
14. Політика національної пам'яті.

ПРОГРАМА КУРСУ

1. Актуальність курсу

Довгий час своєї модерної історії Україна була ресурсним складником Російської імперії та Радянського Союзу, отже, мала певний досвід співіснування та комунікації як з етносом-поневолювачем, так і з множиною інших поневолених народів. Після того, як Україна стала в 1991 р. незалежною державою, багатонаціональною державою, але з титульною нацією, яка надто тривалий час не мала власної державності, вона постала перед проблемою розробки і впровадження такої національної політики, яка б відповідала стратегічним намірам здійснити системну демократизацію. В контексті цього відповідна радянська спадщина мала бути препарована, натомість залучений інший, не авторитарний, а конструктивний, насамперед європейський, досвід мультикультуралізму.

Таким чином, актуальність даного курсу викликається потребою вивчити як радянський, а також, особливо, сучасний європейський досвід побудови та реалізації державної етнонаціональної політики.

2. Понятійно-термінологічна основа проблеми

Етнополітика сучасної України є відносно новим об'єктом наукових досліджень. Тому навіть стосовно визначення сутності етнонаціональної сфери наразі серед дослідників немає єдиного підходу. Отож, тема етнополітики має певні понятійно-термінологічні проблеми.

На даний момент науковці оперують такими поняттями, як «міжнаціональні відносини», «національна політика», «національне питання», «політолого-етнологічна проблематика», «етнополітична соціореальність», «етнополітичний феномен», «етнополітика», «етнонаціональна політика», «етнічні спільноти», «титульна нація», «національна меншина», «національне питання», «мультикультуралізм». Основне завдання термінологічних досліджень у тому, аби чітко розмежувати понятійну архаїку та терміни, які

більш адекватно відображують реалії та особливості сфери діяльності етнічних спільнот та державної політики стосовно них.

3. Радянська національна політика

Етнополітика незалежної України виникла не на порожньому місці – їй передувала так звана радянська національна політика. Відповідний радянський досвід мав здебільшого негативний характер, обумовлений недемократичним контекстом радянсько-комуністичної державної системи. За таких умов Україна зазнавала невпинного зросійщення, союзний центр нехтував національними інтересами українців. Пригнічуючи українців, Москва вдавалася до прямих репресій, конфіскації приватного майна, депортацій, системного обмеження політичних, громадянських, національних прав.

Важливим завданням українців за таких умов було збереження національної ідентичності, національної пам'яті, рідної мови і культури. В цілому ці завдання було виконано надзвичайними зусиллями і чисельними жертвами. Головним результатом стала державна незалежність України, здобута 1991 року.

4. Етнополітичні процеси в Європі кінця XX – на початку XXI ст. в контексті глобалізації та міграційної кризи

Від 1991 р. незалежна Україна доречно поставила під сумнів радянський досвід національної політики. Будучи багатонаціональною державою Україна зусиллями, передовсім фахових експертів та науковців-інтелектуалів, наполегливо розробляла модель етнонаціональної політики. Орієнтація на демократичні цінності, на загальну думку вітчизняних дослідників, об'єктивно змушувало і змушує Україну брати за взірць європейські здобутки в галузі етнополітики.

Формування політики мультикультуралізму стало можливим у Західній Європі за результатами Другої світової війни. Основою такої політики були

процеси демократизації, емансипації, інтеграції, глобалізації. Ліквідація СРСР та «соціалістичного табору» долучило наприкінці XX ст. до цих процесів незалежні держави Східної Європи та Балкан. Досвід поширення мультикультурних практик на колишні соціалістичні країни є вельми цінним для налагодження відповідної політики у незалежній Україні.

Водночас переоцінювати етнополітичні досягнення об'єднаної Європи не слід. Європа XXI ст. страждає від проблеми незаконної міграції, яка ставить під сумнів здобутки мультикультуралізму. Неконтрольована міграція, яка значною мірою нівелює досягнення мультикультуралізму, є потужним чинником відродження правоконсервативних і націоналістичних рухів та партій в багатьох європейських країнах. Правоконсервативна ідеологія значною мірою ставить під сумнів доцільність ліберально-демократичного мультикультуралізму. Наразі сучасна Європа, в цілому не відмовляючись від демократичних цінностей, у контексті важкого протистояння російському неоімперіалізму змушена переосмислювати деякі правові, політичні та практичні аспекти своєї етнополітики.

5. Етнополітичний менеджмент в сучасній Україні

З 1992 р. Україна як держава стосовно етнополітики перебувала на своєрідному перехресті: спертися на відповідний радянський досвід чи відмовитися від нього? Якщо відмовитися, то повністю чи частково? Якщо частково, то що саме залишити? Повною мірою такий вибір стосувався і керування етнонаціональною політикою. Українські науковці вельми критично поставилися до авторитарного радянського досвіду. Але відкидаючи його в цілому, вже в 1990-х рр. розуміли, що ні міжнаціональні відносини, ні державна етнополітика не можуть розвиватися самі собою, аби як. Ці – складні системні процеси, які потребують як мінімум чіткої регуляції, або й менеджменту. Але менеджмент має відбуватися на інших засадах, ніж в радянський час. Своєрідним дороговказом є, безперечно, європейський досвід.

Наразі етнополітичний менеджмент України існує передовсім у системі державно-управлінських відносин (урядові структури, але під значним впливом територіальних громад та громадських організацій). Він визначається завданнями етнополітики. Особливостями вітчизняного менеджменту є розподіл влади, суб'єктність територіальних громад, громадських організацій та етнічних спільнот у питаннях етнополітики. Враховується характер відносин України та її етнічних спільнот з історичними батьківщинами останніх.

Незважаючи на явні досягнення, подальший розвиток етнополітичного менеджменту України, на думку провідних науковців, має й очевидні перешкоди. Є надмірна бюрократизація певних процесів, недостатнє кадрове забезпечення етнонаціональної політики, корупція, проблема вульгарного націоналізму. Крім того, в умовах російської агресії на подальший розвиток міжнаціональних відносин негативно впливає інформаційна війна.

6. Правове забезпечення етнополітики

Правове забезпечення української етнополітики є окремим і доволі дослідженим науковим об'єктом. Вітчизняні науковці досить критично осмислюють правові аспекти впроваджуваної в незалежній Україні етнонаціональної політики. В цілому, констатуючи, беззаперечні досягнення держави і суспільства в цій царині, науковці критикують вищу виконавчу та законодавчу владу України за інертність і повільність у прийнятті відповідних рішень, розробці законів, тривалу орієнтацію на відповідну радянську спадщину, деяке ігнорування ініціатив з боку окремих етнічних спільнот тощо. Водночас визнається активізація в цій галузі після Революції Гідності та початку російської агресії.

7. Державна етнонаціональна політика

Незважаючи на короткий вік незалежної України її етнополітика характеризується як динамічна і прогресивна. Запорукою цього є вибір

українцями демократичних принципів і цінностей. У незалежній Україні набирає силу громадянське суспільство, яке має реальний вплив на державну політику в цілому. Царина етнонаціональної політики не є винятком.

Держава продовжує домінувати в системі міжнаціональних відносин, але суб'єктами останньої тепер є й окремі етнічні спільноти, громадські організації, територіальні громади, навіть експертне середовище, частиною якого є й відповідні іноземні фахівці та структури. Наразі державну етнонаціональну політику важко визнати ідеальною, але прогрес у її розвитку є очевидним.

8. Етнонаціональні ідентичності

Визначення етнонаціональної ідентичності залишається однією з актуальних проблем української етнополітики. Ця проблема стала своєрідним спадком попередніх – імперської та радянсько-комуністичної – епох, коли авторитарна чи тоталітарна влада на власний розсуд визначала етнічну природу того чи іншого підвладного етносу. Не звертаючи уваги на історико-культурні та мовні традиції, самоусвідомлення етнічних спільнот тощо. Наслідком цього є те, що сучасний російський авторитарний режим вже у XXI ст. публічно відмовляє українцям у праві бути самодостатньою нацією, іншим суверенним націям, які колись входили до складу Російської імперії чи СРСР, – у праві на державний суверенітет.

Слід визнати, що етнічні спільноти сучасної України перебувають на різних рівнях культурного розвитку. Це, у свою чергу, впливає на різний рівень самоусвідомлення, прийняття своєї етнічної ідентичності. Лише в умовах демократичної мультикультурної системи етнічних взаємовідносин гарантуються достатні національні права і стає можливим свідомо та ефективно розвивати та захищати свою етнічну ідентичність, як і будь-яку ідентичність у цілому.

9. Ціннісні засади етнополітики

У демократичній державі етнонаціональна політика а ргіогі має ціннісну основу, якою є демократія в широкому сенсі цього слова. Формат імперії передбачає множину підкорених народів, ставлення імперії і титульного етносу стосовно яких навряд чи можна назвати мультикультурним. Демократія ж забезпечує елементарні права всіх етнічних спільнот, створює їм умови для культурного розвитку та самореалізації. Саме такі цінності вибрала зрештою незалежна Україна і намагається реалізувати їх практично.

10. Мовна політика

У радянський період мовна політика фактично посилювала процеси зросійщення чисельних підкорених росіянами народів, адже національні мови не мали таких прав і такої підтримки від держави, як російська мова. Тому після здобуття Україною незалежності одним з актуальних завдань стало відродження української мови, яка закономірно одержала статус державної. У міру розвитку в країні демократії поступово забезпечувалися права мов етнічних спільнот України. Звісно, мовну політику, як важливий складник етнополітики в цілому, не можна вважати ідеальною, хоча вона явно прогресує останнім часом.

Однією з проблем у реалізації правильної мовної політики на даному етапі є встановлення продуктивних взаємовідносин з країнами – історичними батьківщинами деяких етнічних спільнот України. Наприклад Угорщиною, політичне керівництво якої намагається захистити мовні права угорців (цілком шляхом агресивного втручання у внутрішні справи нашої держави).

Найбільшою ж проблемою є безпідставні та злочинні претензії Москви на захист прав так званого російськомовного населення. Неоімперський режим Кремля задля досягнення своїх політичних цілей постійно ігнорує як власні закони, так і закони України і в цілому міжнародне право. Складається враження, що остаточну крапку в агресивних національно-територіальних претензіях путінської диктатури має таки поставити Гаазький трибунал. Характерно, що, обороняючи свої законні права, Україна публічно декларує

бажання відстоювати демократичні цінності й здобутки, в тому числі у мовній царині.

11. Етнорелігійна та етноконфесійна проблематика

Етнонаціональні відносини традиційно пов'язані з етнорелігійною та етноконфесійною проблемами. Україна не становить виняток, адже її населення має різну релігійну приналежність. В історичному минулому українські території, звісно, були зоною релігійних конфліктів, але наразі відсутні об'єктивні причини для їх появи. Сучасні закони України толерують будь-які релігійні переконання, якщо вони не заперечують загальнолюдські принципи та цінності.

Інша справа, що релігійні та конфесійні проблеми інспіруються навмисно російським неоімперськими реваншистами в ході агресії проти України. Саме неоімперська ідеологія встановлює штучні кордони між спільнотами за етнорелігійними критеріями, намагаючись їх розділити за принципом *свої / чужі*.

12. Етнічні спільноти, титульні нації та національні меншини

Важливим завданням української етнополітики є встановлення точного, адекватного, науково виваженого змісту таких понять, як «національна меншина», «титульна нація», «етнічна спільнота». Ці поняття формують концептуально-термінологічну базу міжнаціональних відносин. Вітчизняні науковці все більше схилиються до думки, що термін «національні меншини» має дещо ідеологічне забарвлення, будучи успадкованим від радянської доби. Більш толерантним і зваженим видається термін «етнічні спільноти».

Певну проблему маємо з визначенням поняття «титульна нація». Наскільки співвідносяться поняття «титульна нація» та «корінний народ»? Чи можна, крім українців, вважати титульною нацією України кримських татар, які, відповідно до вітчизняного законодавства, є також корінним народом?

Викликає питання й усвідомлення, за яким критерієм слід визначати українську націю – за етнічним чи політичним, тобто за громадянством.

13. Міжетнічні конфлікти

Як відомо, розпад СРСР супроводжувався чисельними міжетнічними конфліктами в багатьох національних республіках. Характерно, але в цілому закономірно, що в Україні ні тоді, ні за доби незалежності такі конфлікти були відсутні. Цей факт повністю спростовує російську пропаганду про український радикальний націоналізм і свідчить про цілковиту толерантність українців стосовно інших етносів та релігій.

Звісно, в умовах агресії путінського режиму для українців загострилося так зване російське питання. Проте, йдеться не про внутрішній міжетнічний конфлікт, а про зовнішній міждержавний. Варто зауважити, що українці і росіяни (громадяни і України, і так званої Російської Федерації) воюють в лавах як Збройних сил України, так і російських окупаційних військ.

14. Політика національної пам'яті

Невід'ємним елементом етнополітики будь-якої має бути свідоме збереження, тобто політика національної пам'яті. Для незалежної України така політика полягає, по-перше, у повноцінній реконструкції історії як титульної нації, тобто українців, так і кожної етнічної спільноти. Це завдання зумовлене спотворенням об'єктивної історії підкорених народів за доби російського імперіалізму та радянського тоталітаризму. По-друге, у відновленні національних мов і традицій, які також суттєво постраждали у попередні часи.

Важливо, що за умов демократії та мультикультуралізму суб'єктами політики національної пам'яті, як і етнополітики в цілому, стають, крім держави, самі етнічні спільноти, а також громадські організації, експертні середовища тощо. Масштабну політику перейменувань топонімів та географічних назв в Україні, яка зумовлюється бажанням позбавитися від

фактично окупаційного впливу, нанесеного на географічну мапу країни, об'єктивно можна вважати частиною політики національної пам'яті, адже йдеться про повернення на мапу історичної справедливості.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Актуальність курсу

1. Андрияш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Антонюк О. В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан // *Укр. іст. журн.* – 1999. – № 3. – С. 44–56; № 4. – С. 15–28.
3. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи : монографія / автор. кол.: Войналович В. А. (керівник, наук. ред.), Єленський В. Є., Кулик В. М., Малиновська О. А., Набок С. В., Поліщук Ю. М., Рябчук М. Ю. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 424 с.
4. Етнос. Нація. Держава: Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду / Ю. І. Римаренко [та ін.]; ред. Ю. І. Римаренко. К., 2000. 516 с.
5. Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 20–43.
6. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси / авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. К., 2012. 592 с.

Понятійно-термінологічна основа проблеми

7. Антонюк О. В. Формування етнополітики Української держави: історичні та теоретико-методологічні засади. – К., 1999. – 282 с.
8. Гусев О. Ю., Котилко Я. М. Характеристика поняття «національні меншини (спільноти) України». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 40–47.
9. Котигоренко В. О., Панчук М. І. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні. *Український соціум*. 2020. № 1(72). С. 9–40.
10. Leerssen Joep. Nationale identiteit als perpetuum mobile: identiteitsbesef in permanente wording. Hoofdstuk 4 van het Sociaal en Cultureel Rapport 2019 – Denkend aan Nederland. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2019.

Радянська національна політика

11. Величенко С. Імперіалізм і націоналізм по-червоному: українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925). Львів: Видавництво УКУ, 2017. 376 с.
12. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 332 с.
13. Зубченко С. П. Політика радянської влади у національному питанні в 30–40-х рр. ХХ століття: напрямки, форми і зміст. *Наукові праці*

історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2018. Вип. 50. С. 244-254

14. Кармазіна М. Політико-історична ідентичність Донецька: особливості зародження та формування міста та його людського ресурсу (у період до кінця 1980-х років). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 1 (69). С. 3–28.

15. Кульчицький С. «П'ята графа». Якою насправді була національна політика в СРСР // *Український тиждень*, 2017, 26 серпня. – URL: <https://tyzhden.ua/p-iata-hrafa-iakoiu-naspravdi-bula-natsionalna-polityka-v-srsr/>

16. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2017. 240 с.

17. Національна політика радянського комуністичного режиму щодо українського та польського народів (1920 – першій половині 1940 рр.): монографія / автор. колект.: П. М. Чернега – відп. ред., В. І. Лушай, А. В. Телегуз та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 212 с.

18. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси / авт. кол.: О. Г. Аркуша, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. К., 2012. 592 с.

19. Національні меншини в Україні 1920 – 1930-ті роки: Історикокартографічний атлас / М. І. Панчук та ін. (упоряд.). К., 1996. 101 с.

20. Національні меншини України в політичних процесах ХХ–ХХІ століть: стан і проблеми дослідження / за заг. ред. В. О. Котигоренка. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.

21. Поліщук Я. Фронтирна ідентичність: Одеса ХХ століття. Київ: Дух і Літера, 2019. 208 с.

22. Україна в етнокультурному вимірі століть. Національна політика радянського комуністичного режиму щодо українського народу та етнічних меншин в Україні (1919–1991 рр.): зб. наук. праць. Вип. 8. / відповід. ред. О. О. Рафальський, П. М. Чернега. К., 2018. 315 с.

Етнополітичні процеси в Європі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в контексті глобалізації та міграційної кризи

23. Алмашій В. Етнополітичні процеси у Словаччині (1989–1995 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип. 32. С. 202–219.

24. Боднараш Г. Пропорційне представництво в Румунії та перетворення партій національних меншин в електоральні політичні партії. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. На пошану професора Р.М. Постоловського. Рівне: РДГУ, 2011. Вип. 5–6. С. 277–286.

25. Брюбейкер Роджерз. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. Львів: Кальварія, 2006.

26. Вітман К. М., Краснопольська Т.М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми:

навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Одеса: Фенікс, 2020. 32 с.

27. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посіб. Київ: Логос, 2008. 392 с.

28. Державна політика щодо захисту прав національних меншин: досвід країн Вишеградської груп: колект. монографія / ред.: Ярина Турчин, Тереза Астратович-Лейк, Олександр Горбач; Міжнар. Вишеград. Фонд [та ін.]. Львів: Сорока, 2019. 183 с.

29. Железнік М.Р. Особливості етнополітики Республіки Сербія. Регіональні студії. 2024. № 37. С. 7–14.

30. Зан М. П. Інституційний дизайн етнополітики та політичне представництво етнічних меншин Республіки Польща. *Регіональні студії*. 2019. № 16. С. 5–13.

31. Зан М. П. Інституційні механізми етнополітики та політична репрезентація етнічних меншин Словацької Республіки. *Політикус*. 2019. Вип. 1. С. 88–96.

32. Зан М. П. Міжнародно-правові стандарти ефективного політичного представництва етнічних меншин: європейські практики та досвід для України. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2020. Vol. 3, Iss. 2. С. 119–130.

33. Зан М. Особливості функціонування представницької демократії етнічних меншин в Угорщині. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип. 23. С. 150–157.

34. Зан М. П. Політичне представництво етнічних меншин Румунії: інституційний та діяльнісний виміри. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2019. Вип. 83. С. 139–157.

35. Зан М.П. Порівняльний аналіз етнополітичного менеджменту в Словацькій Республіці та Україні (за результатами експертного опитування). *Політикус. Науковий журнал*. Випуск 2. Одеса, 2020. С. 177–184.

36. Зан М. Порівняльний аналіз політичного представництва етнічних меншин в Україні та Румунії. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2019. Вип. 26. С. 109–119.

37. Зан М.П. Порівняльний аналіз політичного представництва міноритарних етнічних груп в Словацькій Республіці та Україні (за результатами експертного опитування). *Політикус. Науковий журнал*. Випуск 2. Одеса, 2021. С. 132–140.

38. Зан М.П. Структурно-функціональні особливості етнополітичного менеджменту в Україні та Румунії: компаративний вимір. *Політичне життя*. 2019. Вип. 4. С. 22–31.

39. Майборода О. М. Етнічність у міжнародній системі. Вид. 2-е, випр. і допов. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017.

40. Рендюк Т.Г. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. 150 с.

41. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт. Київ: Логос, 2018. 468 с.
42. Akkerman Tjitske, Lange Sarah L. and Rooduijn Matthijs. Into the mainstream? A comparative analysis of the programmatic profiles of radical right-wing populist parties in Western Europe over time. *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe Into the mainstream?* New York: Routledge, 2016.
43. Blanc-Noël Nathalie. When Governing Is Losing Advantage. Denmark and Finland, Two Opposite Cases of Radical Right Populist Parties' Influence on Policy Making. Do They Make a Difference? *The Policy Influence of Radical Right Populist Parties in Western Europe*. Edited by Benjamin Biard, Laurent Bernhard and Hans-Georg Betz. London: Rowman & Littlefield International Ltd., 2019.
44. Blommaert Jan and Verschuerer Jef. European Concept of Nation-Building. *The Politics of Difference. Ethnic Premises in the World of Power*. Edwin N. Wilmsen and Patric MacCallister, eds. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
45. Brubaker Rogers. Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective. *Ethnic and Racial Studies*. 2017. Vol. 40. Issue 8. P. 1191–1226.
46. Castles Stephen, Haas Hein de and Miller Mark J. The Age of Migration. *International Population Movements in the Modern World*. Fifth Edition. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
47. Cole Jeffrey E., editor. *Ethnic Groups of Europe*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, LLC. 2011.
48. Collinson Sarah. Public Policies towards Immigrant Minorities in Western Europe. *Ethnic Diversity and Public Policy. A Comparative Inquiry*. Edited by Crawford Young. New York: Palgrave Macmillan, 1998.
49. Dietrich Jung. Towards global civil war? Shadow Globalization, Ethnic Conflicts and New Wars. *A political economy of intra-state war*. Edited by Dietrich Jung. New York: Routledge. 2003.
50. Doosje Bertjan, Zimmermann Anja, Küpper Beate, Zick Andreas, Meertens Roel. Terrorist Threat and Perceived Islamic Support for Terrorist Attacks as Predictors of Personal and Institutional Out-Group Discrimination and Support for Anti-Immigration Policies – Evidence from 9 European Countries. *Revue internationale de psychologie sociale*. 2009. Vol. 22. Issue 3. P. 203–233.
51. Ferrari Silvio. The Legal Dimension. Muslims in the enlarged Europe: religion and society. Edited by Brigitte Maréchal et al. Leiden: Brill NV, 2003.
52. Fleras Augie. Dutch Multiculturalism: Unsettling Multicultural Governance in the Netherlands. *The Politics of Multiculturalism. Multicultural Governance in Comparative Perspective*. New York: Palgrave, 2009.
53. Froese Paul, Pfaff Steven. Explaining a Religious Anomaly: A Historical Analysis of Secularization in Eastern Germany. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2005. Vol. 44. Issue 4. P. 397–422.
54. Global Perspectives on the Politics of Multiculturalism in the 21st Century A case study analysis. Edited by Fethi Mansouri and Boulou Ebanda de B'éri. New York: Routledge, 2014.

55. Grace Davie. *Religion in Modern Europe. A Memory Mutates*. New York: Oxford University Press, 2000.
56. Harff Barbara, Gurr Ted Robert. *Ethnic Conflict in World Politics*. Second edition. New York: Routledge, 2004.
57. Klausen Jytte. *The Islamic Challenge Politics and Religion in Western Europe*. New York: Oxford University Press, 2005.
58. Kymlicka Will. *Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Will Kymlicka, Magda Opalski (Editors) *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. New York: Oxford University Press, 2002.
59. McAlexander Richard J. *How Are Immigration and Terrorism Related? An Analysis of Right- and Left-Wing Terrorism in Western Europe, 1980–2004*. *Journal of Global Security Studies*. 2019. P. 1–17.
60. McKeever Anna. *Immigration Policy and Right-Wing Populism in Western Europe*. Palgrave Macmillan, 2020.
61. Nasar Meer & Tariq Modood. *How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?* *Journal of Intercultural Studies*. 2012. Vol. 33. Issue 2. P. 175–196.
62. Modood Tariq. *Multiculturalism, Ethnicity and Integration: Some Contemporary Challenges*. *Global Migration, Ethnicity and Britishness*. Edited by Tariq Modood and John Salt. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
63. Pauly Robert J. *Islam in Europe: integration or marginalization?* Burlington: Ashgate Publishing, 2004.
64. Peled Yoav and Brunner José. *Culture is not Enough: a Democratic Critique of Liberal Multiculturalism*. *Ethnic Challenges to the Modern Nation State*. Edited by Shlomo Ben-Ami, Yoav Peled and Alberto Spektorowski. Macmillan Press & St.Martin Press, 2000.
65. *Post-immigration ‘difference’ and integration. The case of Muslims in Western Europe*. A Report prepared for the British Academy by Tariq Modood. London: The British Academy, 2012.
66. Rattansi Ali. *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2011.
67. Riedel Manuela. *The EU as a Promoter of Minority Rights? Minority Integration in Central Eastern Europe. Between Ethnic Diversity and Equality*. Edited and introduced by Timofey Agarin and Malte Brosig. Amsterdam-New York: Rodopi, 2009.
68. Robbers Gerhard. *Religion and Law in Germany*. Second Edition. Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2013.
69. Sahgal Neha, Cooperman Alan, Schiller Anna. *Being Christian in Western Europe*. Washington, DC: Pew Research Center, May 29, 2018.
70. Simmons Katie et al. *In Western Europe, Populist Parties Tap Anti-Establishment Frustration but Have Little Appeal Across Ideological Divide*. Washington, DC: Pew Research Center, July, 2018.
71. Szöcsik Edina. *Ethnic politics and competition between right-wing populist parties in Hungary*. *The People and the Nation*. Populism and Ethno-

Territorial Politics in Europe. Edited by Reinhard Heinisch, Emanuele Massetti and Oscar Mazzoleni. New York: Routledge, 2020.

72. Tibi Bassam. Political Islam, World Politics and Europe Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad. New York: Routledge, 2008.

73. Wallace Rebecca, Tolley Erin and Vonk Madison. Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies. Third edition. Kingston: Queen's University at Kingston, 2021.

74. Waters M. Globalization. London: Routledge, 1995.

75. Wimmer Andreas. Waves of War Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World. New York: Cambridge University Press. 2013.

76. Wolff Stefan. Ethnic Conflict. A Global Perspective. New York: Oxford University Press. 2006.

Етнополітичний менеджмент в сучасній Україні

77. Антонюк О. Етнополітичний менеджмент: теоретичні обґрунтування та емпірична реальність. *Персонал*. 2007. № 6–8.

78. Василевська Т. Етичні виміри етнополітики: державно-управлінський аспект. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2006. Вип. 34. С. 60–72.

79. Грицик Л. Формування інституційного рівня державного регулювання міжнаціональних відносин в Україні (1991–2011 рр.). *Часопис української історії*. 2014. Вип. 29. С. 46–51.

80. Євтух В. Урядові та громадські організації у системі етнополітичного менеджменту України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2001. Вип. 15. С. 136–143.

81. Зан М. П. Структурно-функціональні особливості етнополітичного менеджменту в Україні та Румунії: компаративний вимір. *Політичне життя*. № 4. 2019. С. 22–31.

82. Котигоренко В. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 51–56.

83. Куц Ю. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект. Харків: ХарРІ УАДУ «Магістр», 2002. 204 с.

84. Підбережник Н. Інституційний механізм публічного управління у сфері етнополітичних відносин в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4. С. 104–112.

85. Червеняк К. Т. Інституційне забезпечення державної етнонаціональної політики в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 358–362.

86. Чернова К. О. Етнополітичний менеджмент у феномені національної діаспори. *Український соціум*. 2007, 1(18).

Правове забезпечення етнополітики

87. Асланов С. А. Правова база етнонаціональної політики України. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*: зб. наук. пр. 2009. Вип. 44. С. 715–722.
88. Горбатенко В. П., Шемшученко Ю. С., Кресіна І. О., Стойко О. М. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави: наукова записка. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 100 с.
89. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. К.: УАННП "Фенікс", 1997. 214 с.
90. Лемак В., Лемак О. Законодавство про національні меншини в Україні: питання вдосконалення. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. № 1(18). С. 70–73.
91. Мицик В. Права національних меншин у міжнародному праві. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004.
92. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. Київ: ІПіЕнД, 2000. 356 с.
93. Нікітюк В. О. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект). Київ: Естет, 1996. 186 с.
94. Ословські Рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка. Hague: Office of the High Commissioner on National Minorities, 1998.
95. Передерій О. С. Реформування законодавства про національні меншини України у контексті європеїзації правової системи України (теоретико-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 73(1). С. 19–23.
96. Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні / за ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2011. 400 с.
97. Рекомендації щодо використання мов національних меншин у телерадіомовленні. Жовтень 2003. Hague: Office of the High Commissioner on National Minorities, 2003.
98. Римаренко С. Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст. Київ: Світогляд, 2013. 245 с.
99. Ткаченко Є. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин: навчальний посібник. К.: ФОП Голембовська О.О., 2018. 315 с.
100. Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт. Київ: Логос, 2018. 468 с.
101. Agarín Timofey and Cordell Karl. Minority Rights and Minority Protection in Europe. London and New York: Rowman and Littlefield, 2016.
102. Brosig Malte. The Advisory Committee of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and Equality Promotion. Minority Integration in Central Eastern Europe. Between Ethnic Diversity and Equality. Edited and introduced by Timofey Agarín and Malte Brosig. Amsterdam-New York: Rodopi, 2009.
103. Ktustakis Yannis. Protecting Migrants under the European Convention on Human Rights and the European Social Charter. A Handbook for Legal Practitioners. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2013.

104. Newman Dwight. Why Majority Rights Matter in the Context of Ethno-Cultural Diversity: The Interlinkage of Minority Rights, Indigenous Rights, and Majority Rights. *Ethno-Cultural Diversity and Human Rights. Challenges and Critiques* Edited by Gaetano Pentassuglia. Leiden-Boston: Brill, 2018.

105. The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory Note. Hague: Office of the High Commissioner on National Minorities, 2009.

Державна етнонаціональна політика

106. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : УНЦПД, 2004. 312 с.

107. Алексєєв Ю. Особливості сучасної етнополітики України в контексті євроінтеграційних проблем. *Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць. Історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку*. Тернопіль, 2011. Вип. 5: у 2 ч. Ч. 2. С. 115–127.

108. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.

109. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / за заг. ред. Р.Ш. Чілачави. Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004.

110. Асланов С.А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.

111. Вітман К. Державна етнонаціональна політика України: чергова спроба концептуалізації. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* 2009. Вип. 36. С. 5–26.

112. Вітман К. М. Участь національних меншин у розробці концепції етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 547–552.

113. Галичина в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 248 с.

114. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

115. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи : монографія / автор. кол.: Войналович В. А. (керівник, наук. ред.), Єленський В. Є., Кулик В. М., Малиновська О. А., Набок С. В., Поліщук Ю. М., Рябчук М. Ю. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 424 с.

116. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.

117. Євтух В. Якою має бути етнополітика Української держави. *Віче*. 1992. № 8. С. 112–126.

118. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.

119. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. Київ: Дельта. 2009. 320 с.
120. Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 20–43.
121. Котигоренко В. Етнополітика в Україні: варіант стратегії для держави. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 37. С. 6–28.
122. Котигоренко В. О. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №1(6). С. 40–52.
123. Кресіна І., Лойко Л., Явір В. Концепції державної етнонаціональної політики України (Проект). *Політичний менеджмент*. 2010. № 2 (41). С. 65–72.
124. Крим в етнополітичному вимірі. Київ: Світогляд, 2005. 533 с.
125. Куць О., Куць Ю. Етнополітичні аспекти розбудови Української держави. Харків: Вид-во журналу «Березіль», 1999. 274 с.
126. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні. *Сучасність*. 1995. № 12. С. 77–84.
127. Макаренко Н. Етнонаціональні відмінності регіонів: проблеми формування етнополітики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 4. С. 130–136.
128. Ляшенко О. Державна етнополітика України: науковий і законодавчий аспекти *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 129–140.
129. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 262 с.
130. Надолішній П. І. Розбудова нової системи врядування в Україні: Етнонаціональний аспект (теоретико-методологічний аналіз). Київ, Одеса: Вид-во УАДУ, Астропринт, 1999. 304 с.
131. Панфілова Т. О. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. 131 с.
132. Панчук М. І. Етнополітична модель розвитку держави. Про концептуальні підходи до її розробки. *Відродження*. 1993. № 5–69. С. 4–6.
133. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналіт. доп. / [Римаренко С. Ю. та ін.; за ред. С. Ю. Римаренка]. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2014. 186 с.
134. Римаренко С. Державна етнонаціональна політика України. Уявне та реальне. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2021. Вип. 164 (№ 8–9). С. 102–105.
135. Римаренко С. Етнодержавотворчий процес в Україні. *Актуальні проблеми внутрішньої політики*. 2004. №4. С. 68–76.

Етнонаціональні ідентичності як об'єкти вивчення

136. Бевз Т.А. Прояви європейської ідентичності в місті Одесі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 1 (69). С. 29–49.
137. Бевз Т. А. Суперечності ідентичностей у Донбаському регіоні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2015. Вип. 3 (77). С. 120–142.
138. Верменич Я. В. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 482 с.
139. Гай-Нижник П. Кримська регіональна проросійська ідентичність, шляхи її послаблення в контексті стратегії реінтеграції півострова та реалізації державної політики національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 2016 р.) / упор. П. Гай-Нижник. Київ : МП «Леся», 2016. С. 315–316.
140. Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України. *Гілея*. 2015. Вип.103 (№12). С. 333–339.
141. Грицак Я. Двадцять дві України. *Критика*. 2002. Чис. 4 (54). С. 3–6.
142. Грицак Я. Дилеми українського націєтворення, або Ще раз про старе вино в нових міхах. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. Київ: *Критика*. 2011. Чис. 7–8 (165–166). С. 33–52.
143. Кармазіна М. Політико-історична ідентичність Донецька: особливості зародження та формування міста та його людського ресурсу (у період до кінця 1980-х років). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 1 (69). С. 3–28.
144. Кармазіна М. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
145. Костенко Н. Трансформація ідентичностей під час війни: проблеми вивчення та соціологічні практики/ за ред. Є. Головахи та С. Макеева. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022. Київ: Інститут соціології НАН України. С. 305–317.
146. Кресіна І. О. (кер. проекту), Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П. та ін. Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу: наукова записка. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 130 с.
147. Кривицька О. Ідентичність українського пограниччя: Донбас. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2017. Вип. 1 (87). С. 293–313.
148. Куций І. П. Категорія «цивілізаційна ідентичність» як об'єкт історіографічного дослідження: сучасні інтерпретації. *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 113–122.

149. Левицька М., Фоланд А. Територіальна ідентичність у Польщі та Україні: регіональні відмінності. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2007. №12 (2). С. 271–298.
150. Любива Т. Громадянська ідентичність мешканців України напередодні й в умовах війни. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022 / за ред. Є. Головахи та С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України. С. 284–291.
151. Мелеганич Г. І. Теоретико-методологічний дискурс щодо розуміння етнонаціональної політики України. *Політологічні записки: Зб. наук. праць*. Вип. 2 (10). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014.
152. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. Київ: ІПіЕНД, 2002. 272 с.
153. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
154. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
155. Нападиста В. Суб'єкти кримськотатарського національного руху: стратегія і тактика втілення ідейних пріоритетів у політичному контексті часів незалежної України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2017. Вип.1 (87). С. 264–293.
156. Пасько І., Пасько Я., Коржов Г. Плавильний басейн донецької ідентичності. *Критика*. 2006. Число 9. С. 2–5.
157. Поліщук Я. Фронтирна ідентичність: Одеса ХХ століття. Київ: Дух і Літера, 2019. 208 с.
158. Регіональні ідентичності в сучасній Україні та методи їхнього вивчення. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 2007. №12 (2). С. 7–26.
159. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.
160. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ : *Критика*, 2000. 303 с.
161. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
162. Рябчук М. «Європейці» мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2018. Вип. 3-4 (95-96). С. 93–123.
163. Рябчук М. «П'ємонт», «Бандерштадт» і «Колиска націоналізму». Етнополітична студія одного міста. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 142–162.
164. Рябчук М. «Русский мир», Slavia Orthodoxa і конструювання «одного народу»: взаємодія архаїчних ідеологій, цінностей та ідентичностей.

Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 73–74.

165. Степико М. Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі. Харків: Майдан. 2020. 258 с.

166. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ: НІСД, 2011. 336 с.

167. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації: аналіт. доп. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 160 с.

168. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (кер.), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

169. Silver Laura, Fagan Moira, Connaughton Aidan and Mordecai Mara. Views About National Identity Becoming More Inclusive in U.S., Western Europe Pew. Washington, DC: Research Center, May, 2021.

Ціннісні засади етнополітики

170. Дембійський С. Установки щодо соціетальних цінностей під час війни: ліберально-демократичний вектор розвитку України. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022. С. 274–284.

171. Жуленьова О. Вплив війни на ціннісні пріоритети. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022 / за ред. Є. Головахи та С. Макеева. Київ : Інститут соціології НАН України. С. 326–336.

172. Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії / за заг. ред. В. А. Войналовича. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 344 с.

173. Кононенко Н. Гібридні цінності як чинник, що гальмує модернізацію України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2017. Вип. 3 (89). С. 137–156.

174. Кононов І. Ф. Етнос. Цінності. Комунікація: Донбас в етнокультурних координатах України. Луганськ: Альма-матер, 2000. 494 с.

175. Поліщук Ю. Зміни ціннісної структури та їхній вплив на консолідацію суспільства. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 97–120.

176. Поліщук О. С. Роль цінностей у консолідації українського народу з метою самозбереження. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 3. С. 226–229.

177. Резнік О. Воля українців до боротьби у війні у контексті формування політичної нації. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022 / за ред. Є. Головахи та С. Макеева. Київ : Інститут соціології НАН України. С. 264–274.

178. Рябчук М. «Європейці» мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності. *Наукові записки Інституту*

політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2018. Вип. 3-4 (95-96). С. 93–123.

179. Троян С. Особливості національної толерантності в Україні: проблеми методології та регіональний вимір. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2007. Вип. 4. С. 206–212.

180. Ястремська Т. Наскільки важливий мовний фронт і чому Російсько-українська війна є війною ідентичностей? *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2022. С. 159–162.

Мовна політика

181. Білецький В. С., Радчук В. Д. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства. *Схід*. 1997. № 5 (12). С. 57–63.

182. Вінтонів М., Бойко М. Мовна ситуація в освітньому просторі Донеччини на початку ХХІ століття. *MundoEslavo*, 19 (2020). С. 61–75.

183. Зан М. П. Дилема захисту мовних прав угорської етнічної громади Закарпаття в контексті прийняття нового Закону України «Про освіту». *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(3). С. 62–66.

184. Калакура О. Мовні практики й етнічна самоідентифікація населення Донбасу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 5 (61). С. 44–62.

185. Кречетова Д. Не мати нічого спільного з окупантом. Історії українців, які зрікаються російської. *Українська правда*. 2022. 28 травня.

186. Круподер А., Гвоздев В. Мовна ситуація на медіаринку України та Північного Приазов'я. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2010. Вип. XXIII. Ч. 2. С. 498–505.

187. Кулик В. Мова про мову: нормалізація амбівалентності. *Критика*. 2004. Ч. 5. С. 19–24.

188. Кулик В. Мовна політика в багатомовних країнах. Закордонний досвід та його придатність для України. Київ: Дух і літера, 2021. 312 с.

189. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навчальний посібник. Харків: ХНУ, 2004. 275 с.

190. Кулик В. Мовний аспект соціокультурної трансформації у сучасній Україні: націоналізація проти глобалізації. *Етнополітичний контекст соціо-культурних трансформацій у сучасній Україні* / ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович, Л. Нагорна. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 139–169.

191. Кулик В. «Творення здорового глузду» в сучасному українському дискурсі з мовно-етнічних проблем. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 2003. Вип. 24. С. 218–241.

192. Кулик В. Українська мова й національна консолідація. *Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства* / ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 121–148.
193. Куць О. М., Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 300 с.
194. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2017. 240 с.
195. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / за заг. ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
196. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 315 с.
197. Новікова О. О., Пономаренко К. В. Двомовність Донеччини: причини та наслідки. *Збірник наукових праць. Філологічні студії*. 2017. Випуск 9. С. 158–165.
198. Ословські Рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка. Hague: Office of the High Commissioner on National Minorities, 1998.
199. Ярмоленко М. Політико-правовий статус та соціально-регіональний контекст функціонування української мови в незалежній Україні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збір. наук. праць*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 21. С. 839–848.
200. Шумлянський С. Мовна ситуація: виміри конфліктності. *Віче*. 2006. № 1–2. С. 39–42.
201. Ястремська Т. Наскільки важливий мовний фронт і чому Російсько-українська війна є війною ідентичностей? *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минулини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2022. С. 159–162.

Етнорелігійна та етноконфесійна проблематика

202. Балюк В., Дорошко М. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2020. №51. С. 5–11.
203. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 304 с.
204. Іслам і політика ідентичностей у Криму: від символічних війн до визнання культурного розмаїття : аналітична доповідь. Київ : Стилос, 2009. 56 с.
205. Калач В. Релігія та українське націотворення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 14/2010. С. 54–56.

206. Кирюшко М. І., Бойцова О. Є. Іслам в Криму: релігійно-національна самоідентифікація кримськотатарського народу. Київ: Світогляд, 2005. 300 с.

207. Кочан Н. І. Деякі особливості використання релігійного чинника в гібридній війні Російської Федерації на Сході України. *Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: Матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 71–84.

208. Луцький І. М. Релігійний чинник у процесі українського націотворення (політико-правовий аспект). *Науково-інформаційний вісник. Право*. 8/2013. С. 17–23.

209. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналіт. доп. / [Римаренко С. Ю. та ін.; за ред. С. Ю. Римаренка]. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2014. 186 с.

210. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України / авт. кол. – В. Войналович (керівник), В. Єленський, М. Кирюшко, Н. Кочан, Н. Рубльова. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.

211. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / за ред. Л. О. Филипович. Київ: Наукова думка, 2006. 286 с.

212. Сініцький А. Ц. Релігійний фактор у формуванні національної ідентичності українства. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Сер.: Історичне релігієзнавство. 2012. Вип. 6. С. 255–263.

213. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: Політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

214. Bennett Clinton. Muslims and Modernity. An Introduction to the Issues and Debates. New York: Continuum, 2005.

215. Bosco Robert M. Securing the Sacred: Religion, National Security, and the Western State. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2014.

216. Catherwood Christopher. Why the Nations Rage. Killing in the Name of God. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 2002.

217. Smock David. Religion in World Affairs. It's Role in Conflict and Peace. Washington, DC: United States Institute of Peace, 2008.

Етнічні спільноти, титульні нації та національні меншини

218. Васильченко О. П. Права національних меншин в Україні: що маємо і до чого прагнемо? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 42. С. 36–40.

219. Вітман К. М. Участь національних меншин у розробці концепції етнонаціональної політики України. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 547–552.

220. Гусев О. Ю., Котилко Я. М. Характеристика поняття «національні меншини (спільноти) України». *Вчені записки Таврійського національно*

університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 40–47.

221. Дуцик Д., Дворовий М. Національні меншини України і медіа: до порозуміння через толерантність. Посібник для журналістів та журналісток. Київ: ТОВ «Сігматрейд», 2020. 73 с.

222. Зан М. Методологія визначення статусу етнічних спільнот в Україні: реалії, проблеми, перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 204–210.

223. Зан М. П. Неорусинство на Закарпатті як латентний фактор дезінтеграційної загрози єдності українського етнонаціонального простору. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*. 2017. № 1. С. 62–71.

224. Зан М. П. Особливості політико-партійного представництва лідерів громадських організацій меншитарних етнічних груп Закарпатської області у контексті місцевих виборів 2020 р. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 30. С. 88–94.

225. Зан М. П. Політико-партійна репрезентація угорської етнічної громади Закарпаття за результатами місцевих виборів 2020 року. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 7–17.

226. Коцур В. В. Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я. М., 2019. 594 с.

227. Кульчицький С. Українці і росіяни в Україні: як жити разом? Погляд історика // Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії: Доповіді та матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 20 листопада 2014 р. К.: Інститут історії України, 2016. С. 11–30.

228. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

229. Майборода О. М. Ідентифікація «корінного народу» як суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн. *Вісник Держкомнацміграції України*. 2002. № 4. С. 91–97.

230. Марчук Н. Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етноконфліктних ситуацій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 41. С. 132–141.

231. Міжнаціональні відносини і національні меншини в Україні: стан і перспективи / за ред. Р. Чілачави. К.: Голов. спец. ред. л-ри мовами нац. меншин України, 2004. 384 с.

232. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналіт. доп. / [Р. В. Балабан та ін.; за ред. О. М. Майбороди]. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 282 с.

233. Національні меншини України в політичних процесах XX – XXI століть: стан і проблеми дослідження / за заг. ред. В. О. Котигоренка. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.

234. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект. Київ: ІПіЕнД, 2000. 356 с.
235. Нікітюк В. О. Статус етнонаціональних меншин (порівняльно-правовий аспект). Київ: Естет, 1996. 186 с.
236. Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави: (Етнополітичний аналіз). Київ: Видавничий дім «Юридична книга», 1999. 432 с.
237. Рябчук М. «Майже один народ». Особливості використання пропагандистської міфологемі в умовах неоголошеної війни. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. №5-6 (91-92). С. 213–231.
238. Larin Stephen and Duvieusart-Déry Caroline. Multiculturalism Policy Index: National Minority Policies. Second edition. Kingston, ON: The Multiculturalism Policy Index Project, Queen's University. 2021.
239. Orgad Liav. The Cultural Defense of Nations. A Liberal Theory of Majority Rights. New York: Oxford University Press, 2015.
240. Pate Amy. Trends on Democratization: A Focus on Minority Rights. J. Joseph Hewitt, Jonathan Wilkenfeld, and Ted Robert Gurr. Peace and Conflict. New York: Routledge, 2010.
241. Rethinking Ethnicity. Majority groups and dominant minorities Edited by Eric P. Kaufmann. London and New York: Routledge, 2004.
242. Rex John. Ethnic minorities in the modern nation state: working papers in the theory of multiculturalism and political integration. New York: Palgrave Macmillan, 1996.
243. Wilson Andrew. Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 300 p.

Міжетнічні конфлікти

244. Вітман К. М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2010. Т. 9. С. 121–128.
245. Кривицька О. В. Чи можна запобігти міжетнічним конфліктам? *Віче*. 1998. № 12. С. 45–53.
246. Майборода О. М. Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання. Політичний менеджмент. 2004. № 6 (9). С. 181–184.
247. Маруховська О. О. Врегулювання етнополітичних конфліктів: наука чи мистецтво. *Віче*. 1998. № 1. С. 12–23.
248. Марчук Н. Політизація діяльності громадських організацій етнічних меншин як чинник етноконфліктних ситуацій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2008. Вип. 41. С. 132–141.
249. Нагорна Л. П., Савельєв В. Л. Сучасні етнічні процеси в контексті конфліктології. *Український історичний журнал*. 1993. № 9. С. 3–12.
250. Халеп В. В. Умови виникнення міжетнічних конфліктів в Україні. *Честь і закон*. 2018. № 4 (67). С. 10–15.

251. Шкляр Л. Є. Етноконфліктний потенціал в Україні: особливості, характер, типи. *Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі*. Київ: Вид-во укр. фін. ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999. С. 97–100.

Політика національної пам'яті

252. Веденєєв Д. В. Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу. *Національна та історична пам'ять*. Київ, 2011. Вип. 1. С. 38–52.

253. Грачова С. Пам'ять, контрпам'ять і політика. *Критика*. 2006. Число 11 (109). С. 20–25.

254. Гриценко О. А.. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. 1135 с.

255. Гук О. Політика національної пам'яті у відкритому суспільстві (український контекст). *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. ½(46/47). Ч. 1. С. 23–30.

256. Гурик М. І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал*. 2016. Вип. 11. С. 26–29.

257. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. 600 с.

258. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.

259. Набок С. Актуалізація публічного простору і політика пам'яті. *Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства* / ред. кол. О. Рафальський, В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 226–280.

260. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 324 с.

261. Політика і пам'ять. Дніпро – Запоріжжя – Одеса – Харків. Від 1990-х до сьогодні / за ред. Г. Касьянова. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.

262. Полтавець С. «Війни пам'ятей»: польський досвід протистояння Російській Федерації. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 50–62.

263. Полтавець С., Іванова Н. Історична пам'ять Homo Sovieticus в умовах «гібридної війни». *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 242–253.

264. Полтавець С. Політика пам'яті як аспект інформаційної безпеки: ефективність вітчизняної нормативної бази та здійснюваних заходів. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 667–682.

265. Роїк Н. Понятійно-термінологічна основа дослідження політики пам'яті в українсько-польському співробітництві. *Наукові записки Інституту*

політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 3–4 (99-100). С. 331–341.

266. Стяжкіна О. Окупація в Донбасі: образи минулого поза контекстом метанаративів. Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. *Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць.* Випуск 4. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 102–114.

267. Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 280 с.

268. Удод О. А. Історична пам'ять в менталітеті українського народу. *Четвертий міжнародний конгрес україністів. Доповіді та повідомлення. Історія.* Ч. 2. Одеса, Київ, Львів, 1999. С. 117–126.

269. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. 722 с.

ЗАКОНИ УКРАЇНИ

1. Конституція України:

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019:

Стаття 1. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні

1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова.
2. Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації.
3. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави.
4. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України.

5. Порядок функціонування і застосування державної мови визначається виключно законом.

6. Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

7. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом.

8. Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України.

Стаття 2. Сфера дії Закону

1. Цей Закон регулює функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України.

2. Дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів.

3. Порядок застосування кримськотатарської мови та інших мов корінних народів, національних меншин України у відповідних сферах суспільного життя визначається законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Стаття 3. Завдання Закону

1. Завданнями цього Закону є:

1) захист державного статусу української мови;

2) утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні;

3) забезпечення функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки;

4) забезпечення застосування української мови як державної на всій території України у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, а також у міжнародному спілкуванні, під час здійснення посадовими та службовими особами представницьких функцій;

5) забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації;

б) підтримка української мови шляхом сприяння:

а) володінню українською мовою громадянами України;

б) розвитку української жестової мови як основного або одного з основних засобів спілкування жестомовних осіб. Статус, засади та порядок застосування української жестової мови визначаються законом;

в) застосуванню української мови відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів державної мови;

г) вживанню замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищенню рівня обізнаності громадян про них;

г) запобіганню вульгаризації української мови та змішування її з іншими мовами;

д) поширенню знань про українську мову та її роль у розвитку української та європейської культур;

е) популяризації діалектів і говірок української мови та їх збереженню;

є) вивченню української мови в Україні та за кордоном;

7) поширення української мови у світі та сприяння в задоволенні мовних потреб закордонних українців і громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за межами України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19#Text>

3. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ратифіковано Законом № 802-IV від 15.05.2003):

Стаття 1

Визначення

Для цілей цієї Хартії:

а) термін "регіональні мови або мови меншин" означає мови, які:

i) традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та

ii) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави;

він не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів;

б) термін "територія, на якій використовується регіональна мова або мова меншини" означає географічну місцевість, де така мова є засобом спілкування певної кількості осіб, яка виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів, передбачених у цій Хартії;

с) термін "нетериторіальні мови" означає мови, якими користуються громадяни держави і які відрізняються від мови (мов), що використовується рештою населення держави, але які, незважаючи на їхнє традиційне використання в межах території держави, не можуть вважатися найбільш поширеними в межах конкретної місцевості цієї держави.

Стаття 7

Цілі та принципи

1. Стосовно регіональних мов або мов меншин, в межах територій, на яких такі мови використовуються, та відповідно до стану кожної мови, Сторони

будують свою політику, законодавство та практику на таких цілях та принципах:

а) визнання регіональних мов або мов меншин як засобу відображення культурного багатства;

б) поважання кордонів кожної географічної місцевості, в якій використовується регіональна мова або мова меншини, з метою забезпечення, щоб існуючий раніше або новий адміністративний розподіл не створював перешкод розвитку відповідної регіональної мови або мови меншини;

с) необхідність здійснення рішучих дій, спрямованих на розвиток регіональних мов або мов меншин з метою їх збереження;

д) сприяння використанню регіональних мов або мов меншин, в усній та письмовій формі, у суспільному та приватному житті і/або заохочення такого використання;

е) підтримання і розвиток стосунків з питань, що охоплюються цією Хартією, між групами, які використовують регіональну мову або мову меншини, та іншими групами населення держави, які вживають мову в такій самій або схожій формі, а також започаткування культурних стосунків з іншими групами населення держави, що користуються різними мовами;

ф) передбачення належних форм і засобів викладання і вивчення регіональних мов або мов меншин на всіх відповідних рівнях;

г) передбачення особам, які не володіють регіональною мовою або мовою меншини і які проживають у місцевості, де вона використовується, можливостей вивчати її за своїм бажанням;

h) сприяння здійсненню наукових досліджень в галузі регіональних мов або мов меншин в університетах чи аналогічних установах;

і) розвиток відповідних форм транснаціональних обмінів з питань, що охоплюються цією Хартією та що стосуються регіональних мов або мов меншин, які використовуються в такій самій або схожій формі у двох або більше державах.

2. Сторони зобов'язуються усунути, якщо вони цього ще не зробили, будь-які необґрунтовані розрізнення, виключення, обмеження або переваги, які стосуються використання регіональної мови або мови меншини та які мають на меті перешкодити чи створити загрозу її збереженню або розвитку. Вжиття спеціальних заходів у галузі регіональних мов або мов меншин, які спрямовані на досягнення рівності між особами, що вживають ці мови, і рештою населення або які належним чином враховують їхній конкретний стан, не розглядаються як акт дискримінації проти тих осіб, що вживають більш поширені мови.

3. Сторони зобов'язуються відповідними заходами поглиблювати взаєморозуміння між всіма мовними групами населення країни, і зокрема сприяти вихованню поваги, розуміння і терпимості щодо регіональних мов або мов меншин як однієї з цілей освіти і професійної підготовки, яка надається в їхніх країнах, а також заохочувати засоби масової інформації до досягнення такої цілі.

4. Визнаючи свою політику щодо регіональних мов або мов меншин, Сторони враховують потреби та побажання тих груп населення, які користуються цими мовами. Сторони заохочуються до створення у разі необхідності органів, які консультували б власті з усіх питань, що стосуються регіональних мов або мов меншин.

5. Сторони зобов'язуються застосовувати, *mutatis mutandis*, принципи, наведені у пунктах 1 - 4 вище, до нетериторіальних мов. Однак, що стосується цих мов, то характер і масштаби заходів, яких необхідно вживати на виконання цієї Хартії, визначаються гнучко, з урахуванням потреб і побажань та з поважанням традицій та характерних рис тих груп, які користуються відповідними мовами.

Стаття 14

Транскордонні обміни

Сторони зобов'язуються:

а) застосовувати чинні двосторонні і багатосторонні угоди з державами, в яких аналогічна мова використовується у такій самій або схожій формі, або у разі необхідності докладати зусиль для укладення таких угод з метою сприяння контактам між особами, що вживають ту саму мову у відповідних державах у галузях культури, освіти, інформації, професійно-технічної підготовки і безперервного навчання;

б) в інтересах регіональних мов або мов меншин сприяти транскордонному співробітництву, зокрема між органами регіонального або місцевого самоврядування, на території яких аналогічна мова використовується у такій самій або схожій формі, та/або розвивати таке співробітництво.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text

4. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» № 2877-IX від 13.12.2022:

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) національна меншина (спільнота) України (далі - національна меншина (спільнота)) - стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність.

Національні меншини (спільноти) є невід'ємними, інтегрованими та органічними частинами українського суспільства;

2) населений пункт, в якому традиційно проживають особи, які належать до національної меншини (спільноти), - село, селище, місто, в якому особи, які належать до відповідної національної меншини (спільноти), згідно з офіційною державною статистичною інформацією за відповідні періоди безперервно проживають протягом останніх 100 років і складають не менше

10 відсотків загальної чисельності населення станом на час збирання чи отримання такої інформації.

Вимога щодо безперервного проживання в населеному пункті не застосовується до осіб, депортованих або постраждалих від геноциду за національною ознакою, а також до осіб, які залишили своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації;

3) населений пункт, в якому особи, які належать до національної меншини (спільноти), складають значну частину населення, - село, селище, місто, в якому особи, які належать до відповідної національної меншини (спільноти), згідно з офіційною державною статистичною інформацією, складають понад 15 відсотків загальної чисельності населення станом на час збирання чи отримання такої інформації.

Стаття 3. Державні гарантії у сфері реалізації та/або захисту прав громадян України, які належать до національних меншин (спільнот)

1. Держава гарантує громадянам України, які належать до національних меншин (спільнот) (далі - особи, які належать до національних меншин (спільнот)), права, передбачені статтею 5 цього Закону.

2. Проведення державою політики інтеграції передбачає утримання від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин (спільнот), проти їхньої волі і захист таких осіб від будь-яких дій, спрямованих на таку асиміляцію.

3. Держава гарантує особам, які належать до національних меншин (спільнот), захист їхніх прав, свобод та охоронюваних законом інтересів відповідно до закону.

4. Держава з урахуванням конкретного становища осіб, які належать до національних меншин (спільнот), вживає заходів з метою досягнення у сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національних меншин (спільнот), та особами, які належать до більшості населення.

Стаття 4. Заборона дискримінації

1. Особи, які належать до національних меншин (спільнот), є рівними перед законом та мають право на рівний правовий захист.

2. Будь-яка пряма чи непряма дискримінація осіб, які належать до національних меншин (спільнот), забороняється.

Не вважаються дискримінацією дії, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету та спрямовані на усунення юридичної чи фактичної нерівності в можливостях реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот).

Стаття 5. Права, свободи та обов'язки осіб, які належать до національних меншин (спільнот)

1. Громадянам України незалежно від етнічного походження, належності до національних меншин (спільнот) гарантуються рівні громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та мовні права і свободи, визначені Конституцією України.

2. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має також право на:

- 1) самоідентифікацію;
- 2) свободу громадських об'єднань та мирних зібрань;
- 3) свободу вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії;
- 4) участь у політичному, економічному та соціальному житті;
- 5) використання мови національної меншини (спільноти);
- 6) освіту, зокрема мовами національних меншин (спільнот);
- 7) збереження культурної самобутності національної меншини (спільноти).

3. Перелік прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот), визначений частиною другою цієї статті, не є вичерпним. Інші права та свободи таким особам можуть надаватися відповідно до закону.

4. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), може здійснювати права та користуватися свободами, гарантованими цим Законом, окремо або спільно з іншими особами, які належать до національних меншин (спільнот), на території України.

5. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), зобов'язана дотримуватися Конституції та законів України, боронити державний суверенітет і територіальну цілісність України, поважати мову, культуру, традиції, звичаї, релігійну самобутність української нації, всіх національних меншин (спільнот) та корінних народів України, а також сприяти інтеграції національної меншини (спільноти) в українське суспільство.

6. Права і свободи осіб, які належать до національних меншин (спільнот), можуть бути обмежені відповідно до закону в інтересах національної безпеки, для забезпечення територіальної цілісності та громадського порядку, запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту прав і свобод інших осіб, якщо таке обмеження є необхідним у демократичному суспільстві.

При реалізації та/або захисті прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), забороняється популяризація або пропаганда держави-терориста (держави-агресора) та її органів, російського нацистського тоталітарного режиму, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, представників органів влади держави-терориста (держави-агресора) та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-терориста (держави-агресора), виправдовують чи визнають правомірною збройну агресію Російської Федерації як держави-терориста проти України, окупацію території України.

Стаття 6. Право на самоідентифікацію

1. Кожний громадянин України має право вільно вирішувати, чи вважатися належним до національної меншини (спільноти) (кількох національних меншин (спільнот)). Таке рішення або здійснення прав у зв'язку з цим не повинно завдавати шкоди такій особі. Ніхто не може бути примушений

декларувати свій статус особи, яка належить до національної меншини (спільноти). У разі якщо в особі є потреба у користуванні правами, які гарантуються особам, які належать до національних меншин (спільнот), достатнім є висловлення бажання користуватися такими правами.

2. Примушення громадянина України у будь-якій формі до визнання своєї належності, відмови або зміни своєї належності до національної меншини (спільноти) забороняється.

3. Громадянин України має право на власне ім'я, по батькові та прізвище з урахуванням звичаїв національної меншини (спільноти), до якої він належить.

Якщо за звичаями національної меншини (спільноти), до якої належить особа, прізвище або по батькові не є складовими імені, то у документах, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України, спеціальний статус особи, на підставі письмової заяви особи зазначаються лише складові імені, а у свідоцтві про народження - імен батька і матері.

Громадяни України мають право у встановленому порядку відновлювати свої національні прізвище, ім'я та по батькові.

Стаття 7. Свобода громадських об'єднань та мирних зібрань

1. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має право відповідно до закону брати участь в утворенні та діяльності громадських об'єднань національних меншин (спільнот), у мирних зібраннях для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, мовних, екологічних та інших інтересів, її інтеграції в українське суспільство.

2. Участь або неучасть особи, яка належить до національної меншини (спільноти), у громадському об'єднанні національної меншини (спільноти) не може бути підставою для обмеження її прав і свобод, передбачених Конституцією та законами України.

Стаття 8. Свобода вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії

1. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має право на свободу дотримання та вираження поглядів і переконань, думки, слова, совісті та релігії.

Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію мовою своєї національної меншини (спільноти) усно, письмово або в інший спосіб.

2. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, утворювати релігійні організації у порядку, визначеному законом.

Стаття 9. Участь у політичному, економічному та соціальному житті

1. Особи, які належать до національних меншин (спільнот), мають право брати участь у виборах та референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, мають рівний доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, а також право на рівноправну участь в економічному та соціальному житті країни, у тому числі у питаннях, пов'язаних із збереженням та популяризацією культури, традицій та ідентичності національної меншини (спільноти), до якої вони належать.

2. Держава створює необхідні умови для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин (спільнот), у соціальному та економічному житті, а також в управлінні державними справами.

Стаття 10. Право на використання мови національної меншини (спільноти)

1. Особа, яка належить до національної меншини (спільноти), має право на вільне і безперешкодне використання мови своєї національної меншини (спільноти) приватно та публічно, в усній і письмовій формах у межах, що не суперечать закону.

2. Публічні заходи (збори, конференції, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, інші публічні заходи), організовані для осіб, які належать до національних меншин (спільнот), можуть проводитися мовами відповідних національних меншин (спільнот).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

5. Закон України «Про корінні народи України» № 1616-IX від 1.07.2021:

Стаття 1. Поняття корінного народу України

1. Корінний народ України – автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України.

2. Корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострову, є кримські татари, караїми, кримчаки.

3. Представницькі органи корінних народів України – відповідні представницькі інститути, що створюються корінними народами і відповідно до Конституції та законів України наділяються правом представляти корінні народи та приймати рішення від їх імені (далі - представницькі органи).

Стаття 2. Правосуб'єктність корінних народів України

1. Корінні народи України мають право на самовизначення у складі України, встановлюють свій політичний статус у межах Конституції та законів України, вільно здійснюють свій економічний, соціальний та культурний розвиток.

2. Корінні народи України, реалізуючи своє право на самовизначення, мають право на самоврядування в питаннях, що належать до їхніх внутрішніх справ, у тому числі щодо шляхів створення їх представницьких органів, що утворюються та діють у межах Конституції та законів України.

3. Корінні народи України мають право відповідно до Конституції та законів України зберігати і зміцнювати свої особливі політичні, правові,

соціальні та культурні інститути, зберігаючи при цьому свою участь в економічному, соціальному та культурному житті.

4. Держава сприяє представництву корінних народів України у Верховній Раді України, Верховній Раді Автономної Республіки Крим та органах місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

5. Держава сприяє формуванню спроможностей територіальних громад, які б відповідали місцям компактного проживання корінних народів України.

6. Держава гарантує захист корінних народів України від актів геноциду чи будь-яких інших актів колективного примусу чи насильства.

Стаття 3. Основоположні права корінних народів України

1. Корінні народи України та їх представники мають право колективно та індивідуально на повне володіння всіма правами людини і основоположними свободами, визначеними у Статуті Організації Об'єднаних Націй, Загальній декларації прав людини, Декларації Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів та в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також передбаченими у Конституції та законах України.

2. Корінні народи України мають право на рівний правовий захист. Будь-яка дискримінація корінних народів України при реалізації ними своїх прав забороняється.

3. Держава реалізує заходи посиленої підтримки корінних народів України - тимчасові заходи, що вживаються державою для подолання негативних для корінних народів явищ соціального, правового чи культурного характеру через створення спеціальних сприятливих механізмів реалізації прав, свобод і потреб корінних народів.

Заходи посиленої підтримки запроваджуються Кабінетом Міністрів України за запитом та після проведення консультацій з представницькими органами.

4. Корінним народам України гарантується право на правовий захист від будь-яких дій, спрямованих на:

1) позбавлення ознак етнічної приналежності та цілісності як самобутніх народів, позбавлення культурних цінностей;

2) виселення або примусове переміщення із місць компактного проживання у будь-якій формі;

3) примусову асиміляцію або примусову інтеграцію у будь-якій формі;

4) заохочення або розпалювання расової, етнічної чи релігійної ненависті, спрямованої проти них.

5. Корінні народи України визначають власну національну символіку та порядок її застосування з дотриманням законів України.

6. Корінні народи України мають право відроджувати, використовувати, розвивати і передавати майбутнім поколінням свої історію, мови, традиції, писемність і літературу, відновлювати та зберігати об'єкти матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

7. Заперечення етнічної приналежності чи етнічної самобутності корінних народів України забороняється.

Стаття 4. Культурні права корінних народів України

1. Корінні народи України мають право на дотримання, відродження та розвиток своїх духовних, релігійних та культурних традицій і звичаїв, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

2. Перелік місць та об'єктів релігійного та культурного значення корінних народів України, порядок користування цими об'єктами, їх фінансування та отримання доходів від такої діяльності визначаються Кабінетом Міністрів України після проведення консультацій із представницькими органами.

3. З метою відновлення історичної топоніміки корінних народів України Кабінет Міністрів України після консультацій з представницькими органами вносить в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України проекти постанов про перейменування населених пунктів.

Стаття 5. Освітні та мовні права корінних народів України

1. Корінні народи України мають право створювати свої заклади освіти або співпрацювати із закладами освіти усіх форм власності з метою забезпечення вивчення мови, історії, культури відповідного корінного народу та навчання мовою відповідного корінного народу. Застосування мов корінних народів у сфері освіти визначають Закон України "Про освіту" та спеціальні закони у цій сфері.

2. Центральні органи виконавчої влади у взаємодії з представницькими органами визначають порядок включення відомостей про мови, історію та культуру корінних народів України у навчальний процес відповідно до законів України у сфері освіти.

3. Держава гарантує можливість вивчення мов корінних народів України.

4. Держава гарантує дослідження, збереження та розвиток мов корінних народів України, що перебувають під загрозою зникнення.

Стаття 6. Інформаційні права корінних народів України

1. Корінні народи України через представницькі органи мають право відповідно до законів України створювати свої медіа.

2. Держава може надавати підтримку медіа, в яких представницькі органи самостійно прямо володіють щонайменше 51 відсотком статутного капіталу та/або права голосу часток (паїв, акцій) медіа, у разі якщо такі медіа відповідно до ліцензії на мовлення чи дозволу на тимчасове мовлення здійснюють не менше 50 відсотків мовлення мовами корінних народів України та/або присвячують не менше 50 відсотків мовлення питанням реалізації прав корінних народів України згідно з цим Законом. Порядок надання такої підтримки визначається Кабінетом Міністрів України після проведення консультацій з представницькими органами.

3. Держава забезпечує належну інформаційну політику щодо культурного різноманіття корінних народів України.

4. Державна політика у сфері освіти та державна інформаційна політика базуються на принципі поваги до ідентичності корінних народів України, до

їх цілісності як самобутніх етнічних спільнот та їхньої національної символіки.

Стаття 7. Право корінних народів України на сталий розвиток

1. Корінні народи України через свої представницькі органи мають право визначати пріоритети і розробляти стратегії з метою здійснення свого права на розвиток. Таке право включає участь у розробці та реалізації державних та регіональних програм, а також інших стратегічних та програмних документів на засадах вільної, попередньої та поінформованої згоди з тих питань, які стосуються прав та законних інтересів корінних народів України, а також процесів інтеграції до українського суспільства.

2. Корінні народи України через представницькі органи взаємодіють з органами державної влади та органами місцевого самоврядування з питань охорони навколишнього природного середовища, забезпечення ефективного та справедливого користування земельними, водними, лісовими та іншими природними ресурсами, що знаходяться на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Порядок такої взаємодії визначається Кабінетом Міністрів України після проведення консультацій з представницькими органами.

3. Корінні народи України мають право на спрямування частини доходів, отриманих бюджетами всіх рівнів від користування природними ресурсами, що знаходяться на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, на потреби корінних народів України, які встановлені цим Законом. Перелік наведених доходів та розмір їх частки, що зараховується до відповідного бюджету, вид видатків, що здійснюються за рахунок таких доходів, встановлюються Бюджетним кодексом України.

4. Порядок резервування для представників корінних народів України, що повертаються на територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, земель сільськогосподарського та іншого призначення, виділення земельних ділянок та їхній облік встановлюється Кабінетом

Міністрів України після проведення консультацій з представницькими органами.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

6. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» № 3005-IX від 21.03.2023:

Стаття 1. Сфера дії Закону

1. Цей Закон визначає правові засади засудження російської імперської політики в Україні, заборони пропаганди її символіки та встановлює порядок ліквідації символіки російської імперської політики.

Стаття 3. Засудження російської імперської політики

1. Російська імперська політика визнається злочинною та засуджується.

Стаття 4. Заборона пропаганди російської імперської політики

1. Пропаганда російської імперської політики та її символіки забороняється.

2. Присвоєння географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності назв, що глорифікують, увічнюють, пропагують або містять символіку російської імперської політики, а також держави-терориста (держави-агресора) або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, населені пункти, дати, події, забороняється.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>